

Cap a un sistema alimentari sostenible

Núria LLABRÉS PRAT

GOB Menorca i Justícia Alimentària Global

Introducció

Segons l'Organització de les Nacions Unides per a l'Agricultura i l'Alimentació (FAO) i l'Organització Mundial de la Salut (OMS), el sistema alimentari actual és, en gran part, el responsable de la pobresa, la fam i la mala alimentació a escala mundial. A més, és causant de gairebé el 50 % de les emissions de CO₂, fomenta desigualtats entre homes i dones, i destrueix l'economia del sector productiu i la distribució familiar, a la vegada que força migracions del camp a la ciutat. Davant aquesta realitat, Nacions Unides fa una crida als estats i les administracions d'arreu del món perquè reconeguin el paper de l'agricultura familiar i pagesa, així com els mercats alimentaris locals, com a peces clau en la lluita contra la fam i la mala alimentació.

La FAO ha definit els sistemes alimentaris sostenibles com «els que tenen conseqüències limitades sobre el medi ambient, que contribueixen a la seguretat alimentària i nutricional, així com a la vida sana de les generacions presents i futures. Els sistemes alimentaris sostenibles contribueixen a protegir i a respectar la biodiversitat i els ecosistemes, són culturalment acceptables, econòmicament equitatius i accessibles, assequibles, nutricionalment segurs i sans i permeten optimitzar els recursos naturals i humans».

A Menorca, la connexió entre l'alimentació i l'agricultura encara no ha desaparegut del tot, la proximitat territorial entre la població i l'àmbit rural fa que encara siguem conscients de la importància estratègica que té el sector agrari. Tal vegada, però, el considerem més important per la gestió que fa del territori i del paisatge que per la producció d'aliments. La població és cada vegada més dependent dels productes importats, i basa la seva dieta, en un 70 %, en productes processats o ultraprocessats, deixant cada vegada un percentatge més petit als productes frescos i de proximitat.

Context alimentari actual

Vivim en un món en el qual conviuen desnutrició i obesitat. Mentre 821 milions de persones no tenen prou aliment per dur una vida normal, 671 milions de persones pateixen obesitat. La inseguretat alimentària contribueix al sobrepès i a l'obesitat, així com a la desnutrició, i coexisteixen altes taxes d'aquestes formes de malnutrició a molts països (FAO, FIDA, UNICEF, PMA i OMS, 2018).

Els esforços fets fins ara per fer front a la vulneració del dret a una alimentació adequada es veu que no han estat del tot suficients, atesa la complexitat social i vists els canvis que s'han esdevingut en les darreres dècades.

Les Illes Balears, i Menorca en concret, no queden al marge d'aquesta situació. Dins el nostre territori també es poden observar aquests desequilibris socials derivats del model agroalimentari de l'illa. L'article «L'agricultura de Menorca des d'una perspectiva global» del llibre de les *Jornades sobre els 20 anys de la reserva de biosfera de Menorca*, de Ricard Cots, Eva Cardona i Agustí Mercadal (2013), explica que el sistema de producció i consum d'aliments a Menorca genera unes repercussions que transcendeixen els límits físics de l'illa i que, al mateix temps, tot allò que succeeix a escala mundial afecta el sistema alimentari insular.

Segons l'estudi de fluxos alimentaris de l'illa, es dibuixa que només el 19 % de les necessitats alimentàries de la població de Menorca es cobreixen amb producció local¹. Aquesta dada reflecteix la gran dependència de l'exterior que té el nostre model, amb totes les conseqüències que se'n deriven, i també la poca capacitat actual per afrontar amb èxit els canvis.

Un model que ens emmalalteix

La mala alimentació provoca un augment important de l'obesitat i del sobrepès, de la diabetis, de les malalties cardiovasculars i d'alguns tipus de càncer. Menjar ens alimenta, però també ens emmalalteix. Es podria dir que cada vegada ens emmalalteix més, i no ho fa de la mateixa manera per a tothom: hi ha una diferència social (afecta més les classes populars) i una diferència de gènere (afecta més les dones). I, per rematar el panorama, el col·lectiu que presenta pitjors índexs d'alimentació és la població infantil, la qual cosa implica una hipoteca sanitària futura de conseqüències imprevisibles.

Els percentatges de població afectada per aquestes malalties demostren que la mala alimentació no és un problema individual, sinó estructural, i que fan falta polítiques públiques decidides encaminades a revertir aquesta situació i a fer accessible una alimentació saludable a tota la població.

1 Estudi de la producció i fluxos alimentaris de Menorca, encomanat per l'Agència Reserva de Biosfera de Menorca en el marc de l'Estratègia Alimentària de l'illa. Disponible a <http://www.biosferamenorca.org/documents/documents/3273doc2.pdf>



Fig. 1. Notícia del diari Menorca de 29 de març del 2018 que fa referència a l'estudi de prevalença de l'obesitat i el sobrepès en la població infantil a les Illes Balears.

Un model que emmalalteix el planeta

Una menció específica mereix el problema del canvi climàtic i, en general, l'enorme impacte ambiental d'un sistema agroalimentari que és el primer motor de desforestació, d'esgotament del sòl fèrtil i de pèrdua de biodiversitat. Es calcula que el 45 % de les emissions de CO₂ són derivades del sistema alimentari industrial, que inclou des de la producció fins al consum passant per tots els processos de la cadena alimentària. Qualsevol estratègia que es proposi afrontar el problema del dret a l'alimentació ha de tenir en compte com a objectiu fonamental la transformació del sistema agrari cap a un model més adient amb els límits físics del planeta, és a dir, una gestió agrària responsable, enfocada a la producció d'aliments i no a simples mercaderies.

La intensificació de l'activitat ha trencat els equilibris dels ecosistemes agraris, de manera que les produccions ja no estan adaptades a les condicions de l'entorn, s'esgoten els recursos naturals i es generen canvis en les estructures territorials.

La pèrdua de biodiversitat és una conseqüència més de la intensificació agrària i del sistema alimentari actual, que cerca homogeneïtzar la producció i optimitzar-la al màxim. S'abandona la diversitat de cultius —el 75 % de les varietats mundials es van perdre al segle passat— i es prioritza l'especialització. En aquest sentit, certs productes molt demandats en el mercat global, com el sucre o la soja, necessiten grans extensions de cultiu, la qual cosa provoca el desplaçament de poblacions i la pèrdua dels sistemes alimentaris locals que abastien aquests territoris, mentre que es genera pobresa allà on s'instal·len (Planeta Azuçat, 2014).

L'alimentació com a eix de sostenibilitat

A Menorca es treballa en el desenvolupament de criteris de sostenibilitat, amb la finalitat de fer més transversals els objectius de la reserva de biosfera. Es considera que un dels principals eixos de la sostenibilitat és l'alimentació, tant per la dimensió de la salut de la societat menorquina com per la gestió territorial, dels valors i dels recursos naturals de

l'illa. El model alimentari d'un territori acaba definint la viabilitat del seu sector primari, la gestió de diversos recursos relacionats i les dinàmiques econòmiques dels diferents sectors. La manera com s'alimenta la nostra societat determina i influeix en tota una sèrie de vectors clau per a la reserva de biosfera.

Com a menorquins i menorquines, ens trobam en una cruïlla en què podem decidir continuar dins la inèrcia del model i perpetuar els desequilibris socials, ambientals i econòmics que hem esmentat, o bé apostar per un model alimentari més just, sostenible i saludable.

Entenem que és un deure com a societat triar la segona opció, optar per una alimentació de proximitat i amb criteris de sostenibilitat que tenguin efectes positius per a l'illa. En definitiva, escollir un model que:

- Afavoreixi l'agricultura familiar i agroecològica.
- Faci un repartiment equitatiu dels beneficis.
- Dinamitzi l'economia local i generi iniciatives empresarials.
- Preservi els valors naturals i paisatgístics del territori.
- Garanteixi una alimentació saludable per a tota la societat.
- Redueixi els impactes als països productors del sud.
- Contribueixi a preservar la biodiversitat agrícola a través de produccions diversificades.
- Ajudi a combatre el malbaratament d'aliments, ja sigui perquè es redueix, perquè s'aprofita o perquè se li dona un altre ús, com per exemple el compostatge.

El paper de les administracions

El 2015, en el marc de l'Expo celebrada a Milà sota el lema «Feeding the planet, energy for life» (literalment, en català, «Alimentant el planeta, energia per a la vida»), diverses ciutats d'arreu del món es van adherir al Pacte de Política Alimentària Urbana, més conegut com a Pacte de Milà, a través del qual s'instaven a treballar en favor de sistemes alimentaris sostenibles, inclosius, resilients, segurs i diversificats, a fi d'assegurar una alimentació sana i accessible per a tota la població.

Ciutats com Barcelona, Madrid, València o Bilbao, així com el Consell Insular de Menorca (amb la ratificació dels ajuntaments de Ferreries, Maó i Ciutadella), ja s'han adherit al Pacte de Milà amb una clara intenció de treballar sobre les polítiques alimentàries que desenvolupen i adaptar-les als objectius que marca aquesta declaració internacional.

Els canvis viscuts en la societat fan que s'hagin de replantejar les estratègies que s'han aplicat fins ara per fer front a la vulneració del dret a una alimentació adequada, ja que la realitat socioeconòmica actual és molt diferent de quan es van establir, i es demostra que no fan el seu efecte. El fet que la població cada vegada sigui més urbana, o que els circuits curts de comercialització i mercats locals s'hagin reduït davant els sistemes de distribució moderna (supermercats) i el comerç de llarga distància, són canvis transcendents que s'han de tenir en compte a l'hora de prendre mesures.

Les administracions públiques tenen un paper clau dins aquest context, així com les organitzacions de productors i productores, les de consum i els diversos agents de la societat implicats en la comercialització i la distribució alimentàries.

La implantació de formes de comercialització com els mercats municipals, la venda directa d'aliments per part de la pagesia i el món de la pesca, i la innovació en mercats alimentaris són alternatives amb un clar potencial per contribuir de manera eficaç a reduir la mala alimentació en tots els seus vessants.

En aquest sentit, és molt important que les administracions —amb el paper exemplificador i amb l'abast que poden arribar a tenir— duguin a terme accions que fomentin l'economia local, tant l'estrictament productiva com les diverses connexions i sinergies que es puguin generar amb altres sectors.

El gener de 2017 es va aprovar per unanimitat l'adhesió del Consell Insular de Menorca (CIM) al conjunt de ciutats signatàries del Pacte de Milà. La unió del CIM a aquest pacte implica la voluntat d'avançar cap a una illa més sostenible, compromesa amb el seu sector primari i que treballa per diversificar els sectors econòmics, apostant de manera ferma per la gastronomia i el producte de proximitat, de temporada i sostenible.

Estratègia Alimentària de Menorca

Durant aquests darrers anys s'ha elaborat el Diagnòstic de les polítiques alimentàries que es desenvolupen a l'illa, tant des del Consell Insular com des dels ajuntaments. Aquest document ha permès tenir una visió transversal de totes les iniciatives que es duen a terme en relació amb els principis i les propostes del Pacte de Milà. D'aquesta manera, s'han detectat quines són les línies estratègiques en què ja s'està treballant i en quines es pot incidir més.

Una vegada fet el Diagnòstic, es va promoure un procés participatiu, a través de tallers sectorials (producció i distribució) i entrevistes amb agents de l'àmbit social i de l'educació, per desenvolupar l'Estratègia Alimentària de Menorca. S'ha de destacar que, gràcies al procés de participació, les accions d'aquesta estratègia estan àmpliament consensuades.

Amb la intenció que el desenvolupament de l'Estratègia no es quedi en una acció puntual, sinó que realment assoleixi la transversalitat i la continuïtat desitjades, es va proposar la creació d'un espai estable de participació i implicació de tots els actors de la cadena alimentària que faciliti la relació entre ells i que permeti fer-ne el seguiment. En aquest sentit, s'ha aprofitat l'òrgan del Consell Social de la Reserva de Biosfera, que farà la funció de Consell Alimentari. El mes de desembre de 2017 es va fer un taller amb el Consell Social per complementar i validar aquesta estratègia.

L'objectiu de l'Estratègia és promoure una alimentació saludable i accessible a tota la societat amb la col·laboració de les diferents administracions implicades, així com fomentar la producció responsable d'aliments per tal de conservar els valors naturals, culturals i gastronòmics lligats a l'activitat primària. Amb la promoció de circuits curts de comercia-

lització i iniciatives que apropin les persones consumidores a les productores, es pretenen dinamitzar tots els sectors econòmics implicats.

A partir de les diferents línies estratègiques per treballar que proposa el Pacte de Milà, s'han establert una sèrie d'accions sorgides del procés participatiu i que configuren l'Estratègia Alimentària de Menorca. Aquestes accions també s'han incorporat al Pla d'Acció de la Reserva de Biosfera.

1. Preparar un context favorable per a una acció eficient

- Establir espais de coordinació entre administracions.
- Capacitar el personal tècnic.

2. Promoure dietes sostenibles i nutrició

- Promocionar una alimentació saludable i sostenible als centres educatius.
- Promocionar els productes de temporada.
- Sensibilitzar la població en general.
- Consolidar el projecte Agroxerxa.
- Limitar els patrocinis de marques/aliments ultraprocessats d'esdeveniments públics.

3. Assegurar l'equitat social i econòmica

- Debatre i millorar la gestió del Banc d'Aliments.
- Consolidar la iniciativa dels menjadors escolars d'estiu.
- Promoure l'economia social i solidària en el camp de l'alimentació.
- Elaborar una guia alimentària per a les famílies.

4. Promoure la producció alimentària

- Recuperar l'extensió agrària i pesquera.
- Fer un estudi sobre el potencial de producció i els fluxos alimentaris de l'illa.
- Crear la formació reglada d'agroecologia.
- Potenciar cursos específics dirigits al sector primari i coordinar-ne la difusió.
- Assessorar en la renovació en línia dels permisos i les autoritzacions del sector pesquer.
- Promoure un programa de formació per al sector pesquer.
- Permetre la formació homologada realitzada per les confraries.
- Potenciar la recuperació de varietats locals.
- Millorar els ajuts a la gestió agrària per tal de reconèixer els serveis que presta a la societat.
- Donar suport als centres de transformació de matèria primera integrals.
- Fomentar projectes de transformació amb valor afegit.
- Afavorir compres o instal·lacions conjuntes.

5. Millorar l'abastiment i la distribució alimentària

- Afavorir la formació per enfortir els diferents agents.
- Propiciar el diàleg entre diferents agents per fomentar la seva interrelació.
- Afavorir iniciatives de centrals de compres.
- Dotar la marca Reserva de Biosfera.
- Promocionar els establiments amb productes de la marca Reserva de Biosfera.

6. Limitar els residus alimentaris

- Elaborar guies amb propostes per reduir l'excedent alimentari.
- Quantificar els excedents alimentaris aprofitables.
- Aprofitar les restes orgàniques per a compost.

7. Promoure la compra pública d'aliments responsable

- Elaborar un estudi sobre la demanda de compra pública d'aliments.
- Avançar en criteris i clàusules en les contractacions públiques d'aliments.
- Informar els distribuïdors de les contractacions públiques.
- Convocar ajuts per adaptar les cuines públiques al canvi de productes.

Bibliografia

Cots Torrelles, R., Cardona Pons, E. i Mercadal López, A. (2013). L'agricultura de Menorca des d'una perspectiva global. A: Canals Bassedas, A. i Carreras Martí, D. (ed.), *20 anys d'una il·lusió – Jornades sobre els 20 anys de la reserva de biosfera de Menorca*. Maó: Consell Insular de Menorca-Agència Menorca Reserva de Biosfera; IME, Col·lecció Recerca, 22, 539 p.

FAO, FIDA, UNICEF, PMA, OMS. 2018. *El estado de la seguridad alimentaria y la nutrición en el mundo. Fomentando la resiliencia climática en aras de la seguridad alimentaria y la nutrición*. Roma: FAO.

Fernández, S., Garcia, F. i Cinca, J. (coord.). 2014. *Planeta Azúcar*. VSF Justicia Alimentaria Global.

Garcia, F. i Guzmán, J. (coord.). 2016. *Viaje al centro de la alimentación que nos enferma*. Justicia Alimentaria